

---

МОВОЗНАВСТВО

---

УДК 811.161.2:366.587

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ М. А. ЖОВТОБРЮХА ТА А. П. ГРИЩЕНКА**

**Бойко Н. І.**

*У статті окреслено основні теоретичні положення щодо виокремлення й інтерпретації експресивної лексики в лінгвістичній спадщині М. А. Жовтобрюха та А. П. Грищенка.*

*Ключові слова:* експресивна лексика, експресив, лексична семантика, семантична структура.

*В статье освещены теоретические положения относительно выделения и интерпретирования экспрессивной лексики в лингвистическом наследии М. А. Жовтобрюха и А. А. Грищенко.*

*Ключевые слова:* экспрессивная лексика, экспресив, лексическая семантика, семантическая структура.

*The article deals with theoretical statements concerning the distinguish and interpretation of expressive vocabulary in the linguistic heritage of M. Zhovtobriukh and A. Grishchenko.*

*Key words:* expressive vocabulary, expressive, lexical semantics, semantic structure.

---

У сучасній лінгвістиці, яка спрямована на дослідження багаторівневої природи виражально-зображальних мовних засобів, процесів експресивізації текстів, виявленні лінгвальних явищ та їхнього зв'язку з людиною, культурою, свідомістю тощо, погляди мовознавців на марковану лексику як стилістично значущий компонент лексичної системи є досить важливими й актуальними. Праці українських мовознавців репрезентують різні підходи до аналізу виражально-зображальних мовних засобів, лінгвістичного аналізу текстів різних стилів, вони є актуальними в контексті тих помітних змін у розвитку сучасної лінгвістичної науки, що набула нових, таких важливих рис, як антропоцентризм, когнітивізм та функціоналізм на тлі її зв'язків із психолінгвістикою та соціолінгвістикою.

Багатогранні праці патріарха українського мовознавства – доктора філологічних наук, професора Михайла Андрійовича Жовтобрюха – та його найталановитішого учня – Арнольда Панасовича Грищенка, випускника історико-філологічного факультету Ніжинського педагогічного інституту імені Миколи Гоголя 1958 року, доктора філологічних наук, професора, дійсного члена Академії педагогічних наук України, дійсного члена Академії вищої школи України, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата премії імені І. Я. Франка Національної академії наук України – видаються сьогодні особливо актуальними і значущими, їм належить особлива роль у становленні і розвитку українського мовознавства. Імена Михайла Андрійовича Жовтобрюха та Арнольда Панасовича Грищенка широковідомі, добре знані як в Україні, так і в усьому слов'янському лінгвістичному світі, вони давно й по праву вписані в історію українського і світового мовознавства.

Одним із визначних здобутків у лінгвістичній спадщині М. А. Жовтобрюха та А. П. Грищенка є виокремлення й ґрунтовна характеристика експресивної лексики у словниковому складі сучасної української літературної мови. Праці М. А. Жовтобрюха та А. П. Грищенка містять положення і висновки, співзвучні із сучасними концепціями, в основі яких – антропоцентризм лексичної парадигми мови. Досягнення експресології – новітньої спеціальної галузі лінгвістики, що сформувалася в межах антропоцентричної парадигми, пов'язані передусім із лінгвістичною спад-

щиною М. А. Жовтобрюха та А. П. Грищенко, а також іменами та працями низки видатних українських мовознавців: С. Я. Єрмоленко [3–5], Н. М. Сологуб [17], А. К. Мойсієнка [13], Л. О. Пустовіт [14], Л. О. Савицької [18], В. А. Чабаненка [22–23], О. О. Тараненка [21], В. С. Калашника [12] та інших учених.

Про вельми вагомий внесок М. А. Жовтобрюха в розвиток низки українських мовознавчих шкіл та української лінгвістичної науки загалом неодноразово писали сучасні мовознавці: “Михайло Андрійович Жовтобрюх – мовознавець щонайширшого діапазону, який брав безпосередню участь у розбудові українського мовознавства в 30–80-х роках збіглого століття, для якого не існувало складних лінгвістичних проблем, оскільки він знав концептуальні засади всіх мовознавчих шкіл і напрямків, цитував класиків світової лінгвістики, бо багатьох із них читав в оригіналі” [19, с. 4].

У працях М. А. Жовтобрюха обґрунтовується і стилістично диференціюється лексичний склад сучасної української літературної мови, вмотивовуються складні теоретичні питання, з’ясовуються критерії виділення експресивної лексики в окремий клас маркованих слів.

У праці [7, с. 66–68] М. А. Жовтобрюх для характеристики експресивних слів використовує термін “емоційно забарвлена лексика” і кваліфікує її як окрему стилістичну категорію в літературній мові. До цього класу, на думку вченого, належать “слова, які виражають різні почуття, а також емоційні відтінки в оцінці явищ дійсності, осіб, подій та ін. У переважній більшості емоційно забарвлені слова належать до фонду загальнонавжваної лексики” [Там само, с. 66]. Тут “емоційно забарвлена лексика” протиставлена термінологічній і офіційно-діловій, у значенневих планах яких відсутнє емоційне забарвлення, оскільки для таких слів обов’язковою є точність у передачі понять, а образність – зовсім недоречною.

Сферою активного вживання “емоційно забарвленої лексики” визначено художній, публіцистичний стилі, ораторську мову, у яких “емоційне забарвлення певних слів є доконечною умовою, без цього неможливий глибокий вплив на читача чи слухача” [7, с. 66–67]. До аналізованого складу лексики залучено і слова, які тільки називають певні почуття. Їх кваліфіковано як такі, що “є емоційними вже своїм лексичним значенням, наприклад: *радість, горе, журба, сум, туга, жаль, жах, гнів, ніжність, ненависть, гордість, любов, кохання, щирість* та ін.” [7, с. 67]. Щоправда, це положення вченого не завжди знаходить підтримку і продовження в сучасних концепціях категорії експресивності. Так, окремі українські дослідники цього мовного й мовленнєвого феномена вважають, що поняття про емоції, афективні стани та їх називання пов’язані з дещо іншим (окремим) класом лексичних одиниць, які мають денотативний тип лексичного значення та виконують лише номінативну функцію. Цей лексичний шар репрезентований словами, які тільки називають емоції, почуття, стани душі або описують їх: *радість, сум, любов, ласка, ніжність, щастя, страх, осуд, зневага, закохатися, ненавидіти* тощо. Сема ‘емоція’ у їхніх значенневих планах належить до складу денотативного макрокомпонента, а не до конотативного. У зв’язку із цим такі слова не зараховуються до експресивної лексики. Їх кваліфіковано як нейтральні, неекспресивні та віднесено до окремої тематичної групи – “емотивна лексика”. Однак усі сучасні дослідники дотримуються думки М. А. Жовтобрюха про те, що “вдале використання їх [“емоційно забарвлених слів” – Н. Б.] надає емоційного забарвлення висловлюваній думці” [7, с. 67]. Справді, узуальний статус згадуваних лексичних одиниць не перешкоджає їм, актуалізувавши свій глибинний експресивний потенціал, який має будь-яке повнозначне слово, набути функціонально-семантичної експресивності.

Цінними є погляди М. А. Жовтобрюха про лексико-граматичні класи слів української мови, об’єднані однією функцією. Учений наголошував, що “емоційність звичайно притаманна лексичному значенню, як його безпосередньому компонентові, всім тим словам, що виражають якісну оцінку предметів, явищ дійсності, осіб та стану й почуттів людини. У функції експресивних оціночних слів в українській мові виступають іменники (*щастя, радість, щирість, журба, лютість*), прикметники (*милий, коханий, щирий, чарівний, веселий, сумний, тужливий, жакликий, нікчемний, мерзенний*), прислівники (*весело, радісно, сумно, тужливо, млосно, жакливо*) і дієслова (*любити, кохати, радіти, сумувати, ненавидіти*)” [9, с. 174]. Експресивні значеннєві плани таких різнокатегорійних лексичних одиниць не залежать від мов-

ного оточення (контексту), оскільки вони репрезентують як їхню денотативну частину, так і конотативну.

Досить актуальними і сьогодні є погляди М. А. Жовтобрюха щодо експресивізації узуально нейтральних лексичних одиниць у межах художніх або публіцистичних текстів: “Однак у сучасній українській літературній мові існує чимало й таких слів, що в одному контексті виступають як стилістично нейтральні, а в іншому – як емоційно забарвлені. Стилiстично нейтральними вони бувають тоді, коли вживаються в своєму прямому значенні...” (1), “емоційного ж забарвлення ці слова набувають тоді, коли вони виступають у переносному значенні...” (2). Для зіставлення нейтральних і “емоційно забарвлених” слів мовознавець запропонував такі приклади: 1. “Вже на одвалах нір вигрівались на сонці *байбаки*” (Н. Рибак); “*Собаки* виють скрізь по дворах” (М. Коцюбинський); “І він притуляв до себе голе тільце білочубого Петрика, якого по ночах *будили* молоденькі півники” (М. Стельмах); “Аж у середу я заходилася *варити* обід” (І. Нечуй-Левицький); “Марта *колотила* ложечкою чай” (І. Нечуй-Левицький); “Брянський боком стрибнув кілька кроків уперед і *метнув* гранату” (О. Гончар); “Заклавши шитво під голку, стала *строчити*” (А. Головка) і 2. “А я, старий *байбак*, розговорився, як на ярмарку” (В. Собко); “*Собака* він, а не брат” (Панас Мирний); “З образою сказане слово *будить* його гнів, наливає очі кров’ю” (Панас Мирний); “Привикла з інших *варити* воду, то й до нього, за звичкою, потяглася” (М. Стельмах); “Добре, синку, отак лупцюй кожного, як мене *колотив*” (О. Довженко); “Яків, не дожидаючи одказу, хутко *метнув* з хати” (Панас Мирний); “Край села з рівчаку, *строчив* кулемет” (П. Панч) [9, с. 174].

М. А. Жовтобрюх до складу експресивної лексики послідовно зараховував усі урочисті слова. У зв’язку з цим учений зазначав: “В сучасній українській літературній мові урочисті слова за своїм походженням різні. Одні з них – старослов’янськи або створені на старослов’янському мовному ґрунті: *благовістити, благовісник, благословляти, благословенний, благословен, брань, бранний, воїн, златоглавий...* Зрідка вони належать до іншомовних запозичень, що зайшли до української мови в різний час і мають у ній стилістично незабарвлені лексичні відповідники: *титан* (дуже великий), також *титанічний, владар* (пор. чеськ. *vladar*, володар), звідси *владарка, владарювати...*” [9, с. 175]. У такому ж плані було схарактеризовано урочисті слова сучасної української літературної мови, які виникли на її власному ґрунті (*батьківщина, вітчизна, веліч, знамено, керманіч* (синонім до керівник), *подвиг, прапорносець, величавий, величний, вікопомний, могутній, нездоланий* та ін.) [9, с. 175].

Близькими до згадуваного класу експресивів є так звані поетизми, репрезентовані фольклорними елементами та індивідуально-авторськими неологізмами (оказіоналізмами). М. А. Жовтобрюх у своїх працях, присвячених лексичному складу української літературної мови, послідовно зазначав, що до експресивної лексики “... належать і всі поетичні слова, властиві художній літературі і народній творчості (*рута-м’ята, голубонько, лебедонько, білолиций, сизокрилий, ясночолий, ясновидий, віщувати*)” [7, с. 67]. Тут важливо додати, що виражально-зображальні можливості експресива та емотивно-аксіологічний план висловлювання значно посилюються за рахунок тих індивідуально-авторських найменувань, внутрішня форма (первинна ознака як основа okazіонального найменування) яких не лежить на поверхні, а є дещо завуальованою, наприклад: *Чому ти завжди набусурманений* [насплений]? (О. Коломієць) (порівняймо: *бусурманити, бусурманитися* [15, т. 1, с. 116]). Новотвір, що характеризує вдачу персонажа, інтерпретується через емотивно-оцінні семи, закодовані у свідомості мовців передусім у зв’язку з іменником аксіологічного змісту *бусурман*, належного до пасивного шару лексики. Фольклоризм *бусурман* (*бусурмен*) – заст., нар.-поет. 1. Про людину іншої віри (переважно про магометанина); 2. Уживається як лайливе слово [16, т. 1, с. 264] – розвинув конотативні компоненти негативного змісту на основі стійких національних стереотипів, які сформувалися в результаті стосунків з іншими народами та у зв’язку з позицією: наша (християнська) віра рідна, близька, а тому завжди краща, ніж чужа, бусурманська. Наприклад: *Ой панночко-шаблюко... з бусурманом зустрівалась, та й не двічі цілувалась; Кримці та нагайці, безбожні бусурмени; Із землі турецької да з віри бусурманської* [15, т. 1, с. 115–116]; ... *знай приговорює: “Ось так тобі, бусурмену, католицькому, гаспидському мужикові!..”* (Г. Квітка-Основ’яненко).

Не залишився без пильної уваги мовознавця ще один складник аналізованої лексичної підсистеми – експресивні синоніми сучасної української мови до стилістично нейтральних слів: *ненька* – до *мати*, *братва* – до *товариші*, *друзі*, *бурмило* – до *ведмідь*, *шкапа*, *озир* – до *кінь*, *коняка*, *лес* – до *собака*, *баньки* – до *очі*, *лупити* – до *бити*, *прекрасний*, *чарівний*, *чудесний* до *гарний* та ін.

Посилюють та увиразнюють експресивну семантику лексичних одиниць у дериґаційні засоби, до яких належать передусім суфікси суб'єктивної оцінки. Лексичні одиниці, афіксовані демінутивно-меліоративними та аугментативно-пейоративними формантами, відзначаються інтенсифікованою виразністю, оскільки вони вступають у межах контексту в різкий контраст або між собою, або зі словами нейтрального семантичного плану чи експресивами, що не містять афективних формантів. Такі експресивні слова М. А. Жовтобрюх виділяв в окрему групу, наголошуючи, що їхня "емоційність" досягається засобами словотворення, зокрема використанням спеціальних суфіксів: "В українській мові значення пестливості, здрібності, згрубілості, іронії та ін. надається за допомогою суфіксів **-к-**, **-ук-**; **-ок-**, **-очок-**, **-иц-**, **-иськ-**, **-ан-**, **-ак-**, **-аг-**, **-иц-**, **-еньк-**, **-есеньк-**, **-езн-**, **-ецьк-** та ін.: *хатка*, *хлопчик*, *голосок*, *гайочок*, *водиця*, *сестриця*, *дівчисько*, *хлопчисько*, *дідуган*, *писака*, *чолов'яга*, *носище*, *вовчище*, *маленький*, *малесенький*, *добресенький*, *старезний*, *здоровецький* тощо" [7, с. 67].

Характеризуючи засоби експресивного словотвору, М. А. Жовтобрюх послідовно виокремлює низку іменникових і прикметникових формантів, "... які надають словам емоційного забарвлення, пестливості, напр.: **-к-** (*хатка*, *дівчинка*, *молодичка*), **-ик-** (*хлопчик*, *горобчик*, *голубчик*), **-ок-** (*голосок*, *голубок*, *гайок*), **-очок-** (*гайочок*, *ставочок*, *дубочок*), **-иц'** (*сестриця*, *водиця*, *вдовиця*), **-оньк-** (*зіронька*, *голубонька*, *дівровонька*, *дівчинонька*), **-ус'** (*дідусь*, *бабуся*, *матуся*), **-ун'** (*дідуня*, *бабуня*, *татуньо*, *мамуня*), **-еньк-** (*миленький*, *біленький*, *голубенький*), **-есеньк-** (*білесенький*, *малесенький*, *милесенький*, *добресенький*) та ін. Забарвлення згрубілості надається словам за допомогою суфіксів **-иц-** (*носище*, *вовчище*, *бабище*), **-аг-** (*чолов'яга*), **-ур-** (*носюра*, *басюра*), **-уг-** (*п'янюга*, *злodyга*), **-ук-** (*шаблюка*, *багнюка*), **-езн-** (*величезний*, *старезний*, *добрезний*), **-ецьк-** (*здоровецький*) тощо. Разом з тим окремі з цих суфіксів додатково вносять у значення слова відтінок зневаги (*волоцюга*, *п'янюга*) або фамільярності (*дружище*, *козарлюга*, *добр'яга*). Зневажливого забарвлення набувають деякі слова на означення осіб, вжиті з суфіксом **-ак-** (*писака*), **-л-** (*базікало*, *дурмило*), **-ух-** (*балакуха*) та ін. Суфікс **-ак-** часто надає іменникам також відтінок фамільярності: *друзяка*, *вояка* ("Микола, мій *друзяко* давній, ідеалісте непоправний" – І. Франко). Із суфіксом **-иськ-** іменники набирають іронічного забарвлення: *хлопчисько*, *дівчисько*, *вовчисько*" [9, с. 176–177].

Засадничі положення про систему виражально-зображальних (експресивних) засобів української мови, сформовані в багатогранних працях М. А. Жовтобрюха, розвинув і поглибив Арнольд Панасович Грищенко, який високо оцінив мовознавчий ужинок свого Вчителя: "Як учений М. А. Жовтобрюх був справжньою енциклопедією українознавства. Він блискуче орієнтувався у складних перипетях історії України, досконало знав специфіку становлення української літератури й культури, гуманітарних галузей наукового знання. М. А. Жовтобрюх був чуйним і дбайливим вихователем наукових кадрів. Що ж до кількості тих, кого він консультував, напучував добрим словом, то статистика тут безсила. Та найголовніше в тому, що довгі літа нічого не змінювали в характері М. А. Жовтобрюха: ні допитливого розуму, ні бажання творити, ні спраги спілкування. Засади людяності, наукового сумління, чесності й добропорядності, які визначали життєвий шлях М. А. Жовтобрюха, варті наслідування" [1, с. 37]. Такі риси наукової звитяги, життєвої мудрості й глибокої людяності перейняв від свого наставника Арнольд Панасович Грищенко і впродовж усього свого наукового й викладацького життя передавав своїм колегам та учням – студентам-філологам, здобувачам, аспірантам, докторантам, формуючи нові філологічні школи на згаданих засадах.

Осмилення різнорівневих виражально-зображальних (експресивних) мовних засобів української мови та потужного емотивно-оцінного потенціалу її лексичної системи дозволило А. П. Грищенкові зробити висновок про те, що оцінні (аксіологічні) ознаки української мови є надзвичайно багатогранними, що згідно з ними

українська мова “за силою своїх виражальних можливостей аж ніяк не поступається перед іншими високорозвиненими мовами” [20, с. 3].

Найґрунтовніше проблему виражально-зображальних (експресивних) мовних засобів української мови А. П. Грищенко висвітлює у розділі “Лексикологія”, вміщеному в підручнику “Сучасна українська літературна мова” (для студентів-філологів педагогічних університетів), який витримав кілька видань (1993, 1997, 2002) і сьогодні користується в лінгвістичних колах України великим попитом. А. П. Грищенко очолив авторський колектив, здійснив загальне редагування підручника, затвердженого Міністерством освіти і науки України, особисто написав розділи “Вступ”, “Лексикологія”, “Фразеологія”, “Лексикографія”, “Морфологія” (предмет морфології, типи морфологічних форм і засобів вираження їх, частини мови і принципи класифікації їх, частини мови: іменник, прикметник; підрозділ “Дієслово” підготовлено у співавторстві з Л. І. Мацько). Українські філологи відразу помітили нові підходи до аналізу лексичного матеріалу, свіжі погляди на природу й сутність маркованої лексики й особливо високо оцінили саме перший розділ праці, склавши велику шану авторові – мовознавцеві від Бога: “На виняткову увагу заслуговує розділ “Лексикологія”, що містить багато нових відомостей про лексику української мови з погляду походження – про споконвічну українську лексику та про лексичні запозичення з інших мов (слов'янських і неслов'янських), про багатозначність слів, про знакову природу слова, про системні семантичні зв'язки в словниковому складі. У цьому розділі “враховано досягнення сучасного мовознавства, пов'язані з аналізом лексичного складу як системно організованої єдності, подано важливі відомості про функціонування словникового складу сучасної української мови, проілюстровані репрезентативними фактами” [19, с. 8]. Уже у “Вступі” А. П. Грищенко наголошує: “Мовне виховання ставить своїм першочерговим завданням усвідомлення значення рідної мови не лише як засобу спілкування, а й як найважливішого джерела формування інтелекту і духовно-емоційної сфери особистості через її органічний зв'язок з національними традиціями” [20, с. 4].

Розглядаючи склад лексики сучасної української літературної мови з погляду її стилістичного забарвлення [2, с. 199–202], А. П. Грищенко використовує термін “експресивно-оцінна лексика” й виділяє в її складі слова “з додатковими позитивними експресивно-оцінними значеннями” і “стилістично знижені, так звані просторічні слова” [2, с. 200].

У зв'язку з тим, що проблема лексичної експресивності тісно пов'язана з питаннями лексичної семантики й функціональної лексикології, окремі аспекти її поновому висвітлено в низці положень А. П. Грищенка, як-от: 1) про чітке розмежування (виділення) прямих, переносних (похідних) та конотативно зумовлених лексичних значень [2, с. 103]; 2) про зумовленість (маркованість) експресивних лексичних значень, яка полягає в тому, що “номінативний зв'язок з позначуваним ускладнюється додатковою інформацією про позитивну або негативну оцінку предмета чи явища, ступінь інтенсивності вияву дії або ознаки” [2, с. 104]. Автор обґрунтовує це положення, використавши матрицю семантичної структури дієслова *бити*, яке у значенні “завдавати ударів кому-небудь” функціонує як експресивно нейтральне, позбавлене додаткової (конотативної) інформації про позначувану дію. На противагу номінативному значеннєвому плану виступають конотативно зумовлені значення, що властиві іншим лексичним одиницям, які також позначають названу дію, а саме: *гамселити* “сильно бити кого-небудь”, *гніздити* “бити в одне місце”, *духопелити* “сильно бити кого-небудь”, *дубасити* “сильно бити кого-небудь”, *кулачити* “бити кулаками кого-небудь” [Там само, с. 104]; 3) про “модифікаційний словотвір, тобто творення похідних лексичних одиниць, у яких значення твірних основ зберігаються, але доповнюються новими відтінками експресивно-оцінного або кількісного плану, наприклад: 1) похідні іменники *голівка*, *голівонька* (*головонька*), крім значення іменника *голова*, від основи якого вони утворені, виражають позитивну емоційну (так звану зменшено-пестливу) оцінку позначуваного (*Вона підняла од шитва голівоньку*, *глянула любо, всміхнулася*. – Марко Вовчок) або ж його невеликий розмір (*Чорний вуж, здіймаючи вгору лакову голівку*, *з жовтими пелюстками*, *швидко плазував у гущавину*. – О. Довженко); конотативне значення негативної оцінки або вказівка на великий розмір властиве іменникові *головище*; 2) пряме номінативне значення дієслова *спати* “перебувати у стані сну” набуває додаткових відтінків

пестливої оцінки у семантичній структурі похідних *спатки, спатоньки, спаточки, спатунечки, спатуні, спатусеньки, спатусі, спатусічки*, наприклад: *За сонцем хмаронька пливе, Червоні поли розстилає / сонце спатоньки зове У синє море* (Т. Шевченко) [Там само, с. 104]; 4) про утворення (моделювання) на ґрунті особливостей сполучуваності “фразеологічно обмежених” і “синтаксично зумовлених” лексичних значень. Фразеологічно обмежені значення властиві словам, що виявляють вибіркочну сполучуваність з іншими лексичними одиницями. Так, у словниковому складі української мови окрему лексико-семантичну групу репрезентують прикметники на позначення власне кольорів, відтінків та різних поєднань кольорів, наприклад: *білий, чорний, зелений, жовтий, малиновий, буряковий, вишневий, золотистий, багряний, блідо-рожевий, жовтогарячий* тощо. Названі лексеми з погляду сполучуваності не мають обмежень, оскільки іменники (назви носіїв відповідних кольорових ознак) не становлять фіксованої кількості. Проте зовсім іншу парадигму мають прикметники, що позначають масті тварин за певними кольоровими характеристиками, а саме: *вороний* (чорний з синюватим полиском), *буланій* (світло-рудий), *гнідий* (темно-коричневий), *чалий* (сірий, сіро-коричневий). Названі прикметники слід кваліфікувати як слова, що мають фразеологічно обмежені значення, оскільки вони поєднуються тільки з іменниками *кінь, жеребець, кобила* у випадках називання відповідної масті. Семантику синтаксично зумовлених лексичних значень А. П. Грищенко пов’язує з умовами обов’язкової їхньої реалізації лише у відповідних конструкціях. Це стосується передусім багатозначних слів, окремі лексико-семантичні варіанти яких можна виявити лише у складі словосполучень. Наприклад, іменник *море*, крім прямого номінативного значення “частина океану, великий водний простір з гірко-солоню водою”, уживається і в переносному значенні, номінуючи велику кількість яких-небудь предметів або інтенсивний вияв ознак чи процесів: *Ярмарок шумів і гув, як буйна зелена дїброва. Море сміху, море гомону – гумору* (С. Васильченко) [Там само, с. 105].

Ідеї та положення визначних мовознавців – Михайла Андрійовича Жовтобрюха та Арнольда Панасовича Грищенка – про залежність експресивного значення лексичної одиниці від контексту, про структурно-семантичний та лексико-граматичний склад експресивної лексики, про можливість виділення її тільки на тлі зіставлення з нейтральною, а також визначення залежності експресивних значеннєвих планів від сполучення лексеми з іншими словами, з’ясування впливу словесного оточення (контексту) на моделювання експресивної семантики, належна оцінка стилістичного забарвлення слова, яке безпосередньо може бути пов’язане не тільки з його лексичним значенням, а й зі сферою вживання; встановлення значущості засобів словотвору (передусім демінутивно-меліоративних та аугментативно-пейоративних суфіксів) для формування емотивно-оцінних смислів у лексичній системі української літературної мови заклали основи лінгвістичних досліджень семантичного та стилістичного планів. І зараз дослідники із вдячністю послуговуються працями М. А. Жовтобрюха та А. П. Грищенка, широковідомих учених-лінгвістів, наукові студії яких стали підґрунтям для розвитку молодого галузі мовознавчої науки – експресології.

#### Література

1. Грищенко А. Михайло Жовтобрюх / Арнольд Грищенко // Дивослово. – 2006. – № 6 (591). – С. 37–39.
2. Грищенко А. П. Лексикологія // Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002. – С. 92–202.
3. Єрмоленко С. Я. Експресивність / С. Я. Єрмоленко // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – К., 2000. – С. 156–157.
4. Єрмоленко С. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 430.
5. Єрмоленко С. Я. Стиль індивідуальний / С. Я. Єрмоленко // Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – К., 2000. – С. 603–604.
6. Жовтобрюх М. А. Дослідження українського усного літературного мовлення / М. А. Жовтобрюх // Взаємодія усних і писемних стилів мови. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 5–27.

7. Жовтобрюх М. А. Лексика і фразеологія / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик // Курс сучасної української літературної мови. – К. : Вища школа, 1972. Ч. I. – 1972. – С. 17–90.
8. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 304 с.
9. Жовтобрюх М. А. Стилiстична диференціяція української лексики / М. А. Жовтобрюх // Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 151–178.
10. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1984. – 255 с.
11. Жовтобрюх М. А. Уніфікація норм української літературної мови і діалекти / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1979. – № 5. – С. 3–12.
12. Калашник В. С. Особливості слововживання в поетичній мові : навч. посіб. / В. С. Калашник. – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1985. – 68 с.
13. Мойсієнко А. К. До питання про експресивність / А. К. Мойсієнко // Стилiстика української мови : зб. наук. пр. – К., 1990. – С. 25–28.
14. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини XX століття (семантико-функціональний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 (Інститут української мови НАН України) / Л. О. Пустовіт. – К., 1993. – 37 с.
15. Словарь української мови : у 4 т. / упорядкував, з додатком власного матеріялу, Борис Грінченко. – К., 1907–1909.
16. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
17. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара / Н. М. Сологуб. – К. : Наук. думка, 1991. – 140 с.
18. Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії 20–30 рр. XX століття / Л. О. Ставицька. – К. : Правда Ярославичів, 2000. – 155 с.
19. Степаненко М. І. Українського мовознавства вірний слуга / М. І. Степаненко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 “Проблеми граматики і лексикології української мови” : зб. наук. праць / відп. редактор М. Я. Плющ. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 8. – С. 4–10.
20. Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К. : Вища шк., 2002. – 439 с.
21. Тараненко О. О. Конотація / О. О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – К., 2000. – С. 248.
22. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 166 с.
23. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 1993. – 215 с.